

تبیین اخلاق حکومتی و راهکارهای تحقق آن براساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

محمدجواد فلاح*

چکیده

بررسی ابعاد اخلاقی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نشان می‌دهد عنصر اخلاق به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردهای نظریه سیاسی اسلام انعکاس یافته است. یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های حکومت اسلامی برخاسته از انقلاب اسلامی عنصر اخلاق است که در دیدگاه مقام معظم رهبری و در بیانیه گام دوم به شکل ویژه‌ای انعکاس یافته است. دیدگاه ایشان مبتنی بر چهار محور تبیین اخلاق حکومتی در ۴۰ ساله اول انقلاب، شناخت ویژگی‌های مذموم اخلاقی دشمن، مخالفان انقلاب اسلامی، آسیب‌شناسی اخلاقی نظام اسلامی و دستورالعمل‌ها و راهکارهای اخلاقی در حوزه حکومت به‌ویژه با تاکید بر اخلاقی‌سازی جامعه هم‌استوار شده است. براساس بررسی بیانیه گام دوم به روش توصیفی تحلیلی مسائل اخلاقی به‌ویژه مسئله اخلاق حکومتی را در سه مرحله توصیفی، تحلیلی و تجویزی می‌توان ترسیم نمود. این توصیف و تحلیل واقع‌بینانه و همراه با آسیب‌شناسی اخلاقی، مسیر راه اخلاقی نظام اسلامی را در بعد حکومتی و تمدنی بهبود خواهد بخشید.

واژگان کلیدی

بیانیه گام دوم، اخلاق و معنویت، اخلاق حکومتی، آسیب‌شناسی اخلاقی، اخلاق اجتماعی، اخلاق انقلابی.

۱. بیان مسئله

نظام‌های سیاسی همواره در قالب حکومت‌ها ظهور و بروز یافته‌اند، مقصود از نظام سیاسی، دولت و حکومت به معنای عام است. که سازمان قدرت به حساب می‌آید. این سازمان تشکیل شده است از افراد که معمولاً با عنوان حاکمان و رهبران از آنها یاد می‌کنیم و همچنین نهادهای که هر کدام کارویژه‌های تعریف شده مربوط به خودشان را انجام می‌دهند. (لکزایی، ۱۳۸۷: ۱۳۱ - ۱۳۰) هرچند در معانی اصطلاحی، بین حکومت و دولت فرق گذاشته‌اند ولی برخی صاحب‌نظران، حکومت را از «مفاهیم مشترک» می‌دانند و ۳ معنا برای آن می‌آورند که عبارت‌اند از: ۱. عمل حکومت و رهبری؛ ۲. رژیم سیاسی؛ ۳. ارگان‌هایی که در عمل، حکومت را در یک دولت - کشور برعهده دارند، به‌ویژه ارگان‌هایی که قوه اجرایی را اعمال می‌کنند (شورای وزیران)، که این معنی سوم، که در زبان فارسی از واژه دولت نیز افاده می‌شود، بیشتر از سایر معانی در اذهان رایج است». (قاضی، ۱۳۷۰: ۳۱۵) اخلاق نیز در نظام‌های فکری متفاوت تعریف شده است و مبتنی بر نظریات وظیفه‌گرایانه، سودگرایانه و فضیلت‌محور مورد توجه قرار گرفته است. باری در این مجال مقصود ما از اخلاق، ناظر به صفات روحی و عمل اخلاقی است که در نوع عملکرد افراد ظهور می‌یابد. با چنین تصویری از دو مفهوم اخلاق و حکومت، اخلاق حکومتی دربر دارنده اصول و روش‌های اخلاقی در عمل حاکمان و ارگان‌هایی است که عمل حکومت را به عهده دارند. این عمل در رابطه حاکمان و متولیان حکومتی با مردم خود را نشان می‌دهد و بیانگر این مطلب است که حاکمان و مسئولان امر، در پیشبرد اهداف فردی و اجتماعی چگونه عمل می‌کنند.

مسئله پیش روی ما تبیین دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در باب اخلاق حکومتی براساس بیانیه گام دوم است. این مسئله معطوف به پیش‌فرض‌هایی است؛ از جمله اینکه پیوند سیاست و اخلاق را چگونه بدانیم. در این زمینه رویکردهایی قابل طرح است. برخی با رویکرد جامعه‌شناختی، برخی با رویکرد سیاسی، برخی اجتماعی و برخی با رویکرد فرهنگی به مسئله نظر داشته‌اند و برخی رویکردها نیز به مواجهه تطبیقی با این مسئله پرداخته‌اند؛ از این رو به حسب چنین رویکردهایی، نظام‌های مطالعاتی و پژوهش‌هایی سامان یافته است. به‌عنوان نمونه برخی سعی کرده‌اند که به شکل مستقل، اخلاق را در کنار ایدئولوژی و سیاست مورد کاوش قرار دهند (ریکور، ۱۳۹۵) و برخی با انعکاس دیدگاه گذشتگان، به طرح انتقادی آنها پرداخته‌اند و برخی پژوهش‌ها نیز در صدد ارائه دیدگاه‌هایی جامعه‌شناختی به مسئله، دیدگاه‌های دیگر را مورد ارزیابی قرار داده‌اند (افروغ، ۱۳۹۰) پژوهش‌های دیگری نیز بررسی رویکردهای غربی و رویکردهای اسلامی و الهی در رابطه با اخلاق سیاسی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷) در این بین برخی پژوهش‌ها از منظر نظریه‌های سیاسی و مبتنی بر دیدگاه‌هایی که

در اخلاق سیاسی به خوب و بد بودن یک عمل سیاسی پرداخته‌اند به بحث در خصوص دو نظریه ایدئالیسم سیاسی و رئالیسم سیاسی معطوف گشته‌اند. (رنجبر، ۱۳۸۱)

آنچه در مجموع می‌توان از سیاست و نوع حکومت‌داری در آموزه‌های اسلامی دریافت، رابطه مستحکم بین اخلاق و سیاست براساس مبانی اسلامی است. ظهور این هم‌گرایی را می‌توان در نوع حکمرانی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و حضرت امیر علیه السلام در تاریخ حکومت اسلامی در قرون اولیه ملاحظه نمود. اما آنچه می‌تواند نقطه عطفی در نظریه سیاسی اسلام باشد، ظهور انقلاب اسلامی و کاربرد نظریه سیاسی اسلام در دوران معاصر است. این مسئله از آن جهت ضروری است که بدانیم در کنار نظریه‌های رقیب و عرصه ظهور اندیشه‌های گوناگون سیاسی و به‌ویژه نگرش اخلاقی به حوزه سیاست، اندیشه سیاسی اسلام تا چه حد می‌تواند پاسخ‌گوی این حوزه باشد. پدیده انقلاب اسلامی و حوزه تأثیرگذاری آن در جهان و منطقه، الگوی جدیدی از حوزه سیاست و اخلاق را پیش‌روی جهانیان قرار داد. بررسی پدیده انقلاب اسلامی از منظر اخلاقی مورد توجه بسیاری از پژوهندگان قرار گرفته است.

در جشن چهلمین سال پیروزی انقلاب اسلامی، از جانب مقام معظم رهبری بیانیه‌ای صادر شد که سرشار از نکات اعتقادی، سیاسی، اجتماعی، حکومتی، فرهنگی و اقتصادی است و در قالب این بیانیه راهبردهایی به جوانان ارائه شد که مورد توصیه و سفارش ایشان است. این بیانیه را می‌توان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سندهای راهبردی نظام اسلامی تعریف و تصویر نمود. پژوهشگران عرصه انقلاب اسلامی از ابعاد مختلفی به ابعاد این بیانیه پرداخته‌اند. (اخوان و همکاران، ۱۳۹۸؛ کارگروه مکتب امام، ۱۳۹۸؛ نوروزی، ۱۴۰۰) برخی به مبانی قرآنی (قرائتی، ۱۳۹۸) و برخی دیگر نیز به ابعاد مبتنی بر نقاط قوت و ضعف انقلاب اسلامی این مسئله پرداخته‌اند. (خوبی، ۱۳۹۸)

یکی از عناصر مورد توجه در بیانیه، عنصر اخلاق و معنویت است که به دو گونه این توجه ابراز شده است: ۱. ارزیابی اخلاقی وضعیت موجود انقلاب اسلامی تا چهل سالگی؛ که ایشان ضمن توجه به ثمرات اخلاقی انقلاب به آسیب‌شناسی اخلاقی پرداخته و رهنمودهایی را ارائه فرموده‌اند. ۲. توجه به وضعیت مطلوب و پیش‌روی انقلاب و نظام اسلامی؛ که خود به دو شکل ترسیم شده است: الف) به شکل مستقل که در این بیانیه به‌شکل یکی از اهداف و آرمان‌های جدی و اساسی گام دوم انقلاب ترسیم شده است. ب) به‌عنوان عنصر اثر بخش در همه ارکان و ابعاد مختلف نظام جمهوری اسلامی که ایشان در جای‌جای بیانیه به آن اهتمام داشته‌اند.

مقام معظم رهبری در ارائه مباحث اخلاقی به‌ویژه در فصل اخلاق و معنویت، ضمن توجه به عنصر درون و بیرون، ویژگی‌های اخلاقی درون‌شخصی و بین‌شخصی را مورد توصیه قرار می‌دهند. ایشان

معنویت و اخلاق را در کنار یکدیگر و به‌عنوان مکمل هم مطرح می‌کنند. ایشان در تفسیرشان از معنویت و اخلاق آورده‌اند:

معنویت و اخلاق: معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راست‌گویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکوست. (همان)

تفسیر ایشان از معنویت، اموری است که بیشتر پژوهشگران اخلاقی آنها را در حوزه اخلاق بندگی قلمداد می‌کنند و به ارتباط انسان با خداوند مربوط است و تعریفی که از اخلاق بیان کرده‌اند مبتنی بر ارزش‌هایی بین‌فردی مانند خیرخواهی، گذشت، تواضع کمک به نیازمند و .. است. آن‌چنان‌که مشهود است ویژگی‌های دیگر گرایانه در گرو بهره‌مندی از ویژگی‌هایی چون اخلاص، توکل و ایمان است. البته تفکیک ابعاد درونی و بیرونی و نمودهای اخلاق فردی و اجتماعی، به‌هم پیوسته است. همان‌طور که در مجموعه صفات فردی برخی ویژگی‌های اجتماعی و در مجموعه صفات اجتماعی نیز برخی اوصاف فردی در بیانیه طرح شده است. ولی اینجا سخن از اولویت اخلاق بندگی بر حوزه‌های دیگر اخلاق است؛ گو این‌که تا معنویت شکل نگیرد نمی‌توان تجلی آن را در اوصاف دیگر گرایانه به شکل ناب و خالص دریافت کرد. ایشان ضمن بیان این مطلب که دو محور معنویت و اخلاق توأمان و در کنار یکدیگر می‌توانند در همه حیطه‌های زندگی فردی و اجتماعی تأثیرگذار باشند، در اهمیت این مسئله افزودند:

معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آنها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبود آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند. (همان)

جدیدترین عناصر روزآمد اخلاق سیاسی را می‌توان در بیانیه گام دوم که توسط مقام معظم رهبری ارائه گردید، جستجو کرد. هرچند سرتاسر این بیانیه دربردارنده مضامین اخلاقی قابل بررسی در زمینه اخلاق است ولی می‌توان بیشترین تمرکز را بر حوزه اخلاق سیاسی و حکومتی دانست که در آن نسبت اخلاق و حکومت در ابعاد مختلف انعکاس یافته است. این مقاله عهده‌دار تبیین دیدگاه ایشان در حوزه اخلاق حکومتی در بیانیه گام دوم است. مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم در جای جای متن بیانیه به مسئله اخلاق سیاسی و حکومتی اهتمام ویژه داشته، نکاتی را گوشزد فرموده و از چند منظر بدان پرداخته‌اند. در این بحث ایشان ضمن تبیین ویژگی‌های اخلاقی حکومت اسلامی در چهل سال نخست انقلاب، به آسیب‌های اخلاقی حکومت پرداخته و در نهایت توصیه‌هایی را برای استقرار اخلاق حکومتی

در نظام اسلام ارائه کرده‌اند. آنچه بیش از همه در این بیانیه مورد توجه است، توصیه ایشان به معنویت و اخلاق به‌عنوان یکی از سرفصل‌های اساسی و مورد توصیه ایشان به جوانان است که دارای چند ویژگی اساسی است. ایشان به مهم‌ترین آسیب‌های جدی تهدید کننده حکوت اسلامی اشاره می‌فرمایند و معتقدند:

فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه زننده به مشروعیت آنهاست. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷)

ایشان در بعد سیاسی و حکومتی، از چند منظر به مباحث اخلاقی پرداخته‌اند. ابتدا وضعیت سیاسی، اجتماعی جامعه را تا ۴۰ سالگی انقلاب بیان داشته و سپس ضمن آسیب‌شناسی آن، به ارائه راهکارهای اخلاقی در همه عرصه‌ها به‌ویژه در حوزه سیاسی، بالاخص مسائل اخلاقی حاکمیت و شیوه تعامل اخلاقی سردمداران و مدیران و مسئولان امر در عرصه‌های سیاسی و اجرایی می‌پردازند. بیانیه گام دوم، اخلاق سیاسی و حکومتی را مورد توجه قرار داده و ضمن توجه به امور اخلاقی که مردم باید مورد توجه قرار دهند، مفاهیم اخلاقی مهمی مثل: خوش‌بینی به آینده، امیدواری به‌جا، دوری از نومیدی بی‌جا، خود قدردانی و عزت ملی را به‌عنوان فضایل اخلاق سیاسی مطرح می‌کنند.

۲. ارزیابی اخلاقی وضعیت موجود سیاسی و اجتماعی

مقام معظم رهبری در تبیین وضعیت موجود اخلاقی انقلاب به نکات بسیار راه‌گشایی اشاره می‌کنند و در این ارزیابی چند ملاحظه اساسی را مد نظر دارند. از سویی به داشته‌های اخلاقی نظام اسلامی و از دیگر سو به آسیب‌شناسی اخلاقی وضعیت موجود می‌پردازند و از منظر سوم به ثمرات و آثار اخلاقی انقلاب و نظام اسلامی نیز توجه می‌دهند. بخش اول این بیانیه عهده‌دار چنین ترسیمی است که فهرست‌وار به آن اشاره می‌کنیم:

۱-۲. توجه به داشته‌های اخلاقی نظام سیاسی مبتنی بر انقلاب اسلامی

یکی از سیاست‌ها و راهبردهای مقام معظم رهبری عنایت به داشته‌های نظام اسلامی است. این داشته‌ها و سرمایه‌ها در همه عرصه‌ها همواره مورد اهتمام ایشان است، چراکه ایجاد روحیه خودباوری و اعتماد به نفس ملی و دینی در گروس چنین توجهی است؛ به خلاف کسانی که همواره بر کوس ناامیدی می‌نوازند. این مسئله در مباحث اخلاقی نیز مورد اهتمام ایشان است و این دیدگاه را که برخی جامعه و حکومت را فاسد و تباه می‌دانند مورد نقد جدی قرار می‌دهند. ایشان با شغفی خاص در بیانیه گام دوم از این داشته‌های اخلاقی یاد می‌کنند:

اما انقلاب پُر شکوه ملت ایران که بزرگ‌ترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است، تنها انقلابی است که یک چله پُرافتخار را بدون خیانت به آرمان‌هایش پشت‌سر نهاده و در برابر همه وسوسه‌هایی که غیرقابل مقاومت به نظر می‌رسیدند، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و اینک وارد دوّمین مرحله خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است.

در فراز بالا ایشان به عنصر کرامت، خودسازی، عدم خیانت به آرمان‌های نظام و مقاومت در برابر وسوسه‌ها که عناصری اخلاقی هستند را به‌عنوان چهره درخشان و اخلاقی نظام سیاسی برخاسته از انقلاب می‌دانند و با اشاره به چنین موهبتی، درود خویش را از اعماق دل نثار «این ملت؛ بر نسلی که آغاز کرد و ادامه داد» می‌نمایند. بخشی از این ویژگی‌های اخلاقی در ارتباط با ملت و برخی در ارتباط با حاکمیت و برخی نیز مربوط به نخبگان و مسئولان سیاسی است. مبتنی بر این تقسیم، اخلاق سیاسی حاصل از انقلاب اسلامی را می‌توان در جدول ذیل طراحی نمود:

اخلاق سیاسی مردم	اخلاق نخبگان و مسئولان	اخلاق مربوط به حاکمیت
همت	همت	عدالت
اکمال و اتمام تلاش (انقلاب)	مقاومت در برابر وساوس	استقلال
صیانت و نگهبانی	عدالت	عزت
عدم خیانت	روحیه اصلاح‌گری و پذیرش خطا	برادری
حفظ کرامت و اصالت	عدم انفعال و تردید	عقلانیت
خودسازی	نقدپذیری	نقدپذیری
آزادی	عدم افراطی‌گری	عدم تحجر
معنویت	شجاعت و صراحت در برابر زورگویان	مرزبندی با رقیبان و دشمنان
عدم انفعال و تردید	دفاع از مظلومان و مستضعفان	قدرتمند در عین مهربانی
عدم فاصله از ارزش‌ها	جوان‌مردی و مروت انقلابی	باگذشت در عین مظلومیت
پای‌بندی به اصول	اقتدار	عدم افراطی‌گری
برخورداری از منطق اخلاقی در دفاع و جنگ	مدیریت جهادی	برخورداری از منطق اخلاقی در دفاع و جنگ
جوان‌مردی و مروت انقلابی	استواری و استقامت	شجاعت و صراحت در برابر زورگویان
عبرت‌گیری	ایمان قدرتمند	دفاع از مظلومان و مستضعفان

اخلاق سیاسی مردم	اخلاق نخبگان و مسئولان	اخلاق مربوط به حاکمیت
عزت	اعتماد به نفس ملی براساس شعار «ما می‌توانیم».	اقتدار
استواری و استقامت	-	-
تاب‌آوری «در برابر خصومت و شقاوت و توطئه و خباثت»	-	-

البته ایشان این دستاوردها را دستاوردهای نظام اسلامی و انقلابی می‌دانند که به چهل سالگی رسیده است ولی ما در این قسمت براساس حوزه‌های سه‌گانه مذکور آنها را تقسیم‌بندی کرده‌ایم. البته برخی از این مفاهیم ذکر شده، به هر سه بخش قابل تسری است ولی به‌حسب غلبه ما این مفاهیم اخلاقی که به‌عنوان دستاورد معرفی شده است را ذیل بخش‌های سه‌گانه مذکور ارائه کرده‌ایم. آنچنان که مشخص است دستاوردهای سه‌گانه انقلاب اسلامی در حوزه سیاسی و اجتماعی نشان‌دهنده و نماد روح سیاسی نظام اسلامی است که در انقلاب ظهور یافته است. مقام معظم رهبری در نهایت و به شکل صریح‌تری، برخی از دستاوردهای اخلاقی انقلاب را محصول مستقیم انقلاب اسلامی بیان می‌کنند و به مواردی چون: مشارکت مردمی، کمک‌رسانی و خدمت‌رسانی، نیکوکاری، استکبار ستیزی، ارتقای شناخت اخلاقی، عدالت اجتماعی، مدیریت جهادی و با اخلاص، فزایش عیار معنویت و اخلاق، مجاهدت، روحیه برادری و ایثار، شکرگزاری، فداکاری، صدقات، ایستادگی و عزت و اقتدار اشاره می‌کنند. البته انقلاب و نظام اسلامی به‌جز موفقیت‌های اخلاقی، در معرض آسیب‌هایی نیز قرار گرفته است که مقام معظم رهبری به شکل واقع‌بینانه‌ای از آن یاد می‌کنند. از این جهت ایشان به نقد و آسیب‌شناسی حوزه اخلاق سیاسی و حکومتی انقلاب اسلامی می‌پردازند.

۲-۲. آسیب‌شناسی وضعیت اخلاقی موجود

مقام معظم رهبری در تبیین اخلاق سیاسی و حکومتی، ضمن توصیف وضعیت مطلوب و دستاوردهای مثبت اخلاقی، به آسیب‌های موجود نیز توجه می‌دهند. در اصل وضعیت‌سنجی اخلاقی ایشان و توصیفی که از شرایط موجود ارائه می‌کنند، دو ضلع اساسی دارد: یکی تبیین نقاط مثبت و روشن و دیگری بیان آسیب‌ها و چالش‌های پیش روی انقلاب اسلامی و محدودیت‌ها و مشکلات اخلاقی که انقلاب اسلامی در این چهل ساله اول انقلاب با آن مواجه بوده است. با توجه به اینکه می‌توان اخلاق سیاسی و حکومتی را ذیل مباحث اخلاق کاربردی^۱ دانست، این نوع تبیین‌های اخلاقی که از مقوله اخلاق توصیفی^۲ است،

1. practical ethics.
2. Descriptive ethics.

می‌تواند برای ارائه راه‌حل‌های اخلاقی جهت اصلاح امور بسیار کارگشا باشد. بررسی محتوایی بیانیه نشان می‌دهد که چنین توصیفاتى یک‌جانبه و جهت‌گیرانه نیست و به شکل واقع‌بینانه‌ای به نقاط ضعف نیز پرداخته است. آنچه در نگره اخلاقی طرح شده در بیانیه گام دوم حائز اهمیت است، توجه توأمان به نقاط قوت و آسیب‌های اخلاقی نظام اسلامی است. از این‌رو ایشان در بیانیه گام دوم در کنار آسیب‌شناسی همه‌جانبه از وضعیت انقلاب چهل ساله ایران اسلامی - به‌ویژه در حوزه اخلاق سیاسی و حکومتی - چالش‌ها و آسیب‌های اخلاقی را متذکر شده و برای گام دوم انقلاب، توجه همگان را به این آسیب‌ها جلب می‌نمایند. برخی از مهم‌ترین آسیب‌های اخلاق سیاسی به شرح ذیل است:

۲-۱-۲. غفلت

از مهم‌ترین و اساسی‌ترین آسیب‌هایی که در چندین مورد در بیانیه گام دوم مورد تذکر مقام معظم رهبری قرار گرفته، مسئله غفلت است. ایشان همواره مسئله غفلت را گوشزد نموده و در بیانیه در توصیه به جوانان می‌فرمایند:

برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت؛ اگر از این راهبرد غفلت شود دروغ‌ها به‌جای حقیقت خواهند نشست و آینده مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت. دشمنان انقلاب با انگیزه‌ای قوی، تحریف و دروغ‌پردازی درباره گذشته و حتی زمان حال را دنبال می‌کنند و از پول و همه ابزارها برای آن بهره می‌گیرند؛ رهزنان فکر و عقیده و آگاهی بسیاریند؛ حقیقت را از دشمن و پیاده نظامش نمی‌توان شنید.

غفلت نوزیدن، یکی از مفاهیم اخلاقی است که در آموزه‌های اخلاقی اسلام مورد سفارش قرار گرفته است و مقام معظم رهبری نیز عنایت ویژه‌ای به آن داشته‌اند، به طوری که در بیانیه گام دوم نیز مورد تأکید ایشان قرار گرفته است. از لوازم این مفهوم اخلاقی بصیرت سیاسی است که ایشان به‌ویژه جوانان را به آن توصیه می‌کنند. این بیداری ضمن آنکه نتیجه‌اش رعایت حقوق حاکمیت و از جمله حقوق نظام اسلامی است، می‌تواند در عدم انحراف از خودشناسی واقع‌بینانه از مسائل و مشکلات اساسی کارساز باشد.

مسئولان نظام نیز به جهت چنین غفلتی مورد نکوهش ایشان قرار گرفته و در بیانیه گام دوم مورد توجه و تذکر قرار گرفته‌اند. چراکه بخش عمده مشکلات پیش روی نظام و انقلاب اسلامی، به‌خاطر غفلت مسئولان و مدیران است، از این‌رو غفلت از جریان انقلابی نیز از مصادیق آسیب اخلاقی است که در بیانیه گام دوم مورد توجه ایشان قرار گرفته و بدان تذکر می‌دهند:

و بدانید که اگر بی‌توجهی به شعارهای انقلاب و غفلت از جریان انقلابی در برهه‌هایی از تاریخ چهل ساله نمی‌بود - که متأسفانه بود و خسارت بار هم بود - بی‌شک دستاوردهای انقلاب از این بسی بیشتر و کشور در مسیر رسیدن به آرمان‌های بزرگ بسی جلوتر بود و بسیاری از مشکلات کنونی وجود نمی‌داشت.

این‌چنین غفلی زمینه کند شدن فعالیت‌های تأثیرگذار در انقلاب اسلامی شده و در مقاطع مختلف تاریخی باعث مشکلاتی برای نظام دینی و غفلت از مواهب و ظرفیت‌های کشور شده است. برخی اتفاقات مثل فتنه‌های سیاسی یا غفلت از پیشرفت‌های علمی، فناوری و هسته‌ای از نمونه‌هایی است که سرعت و شتاب حرکت کشور را کند ساخت و ثمره بی‌توجهی و غفلت برخی از مسئولان کشور بود. نکته دیگری که ایشان به‌عنوان متعلق غفلت در حکومت دینی و نظام اسلامی از آن یاد می‌کنند، غفلت از ظرفیت‌های طبیعی و انسانی است که به تعبیر ایشان: «با غفلت دست‌اندرکاران تاکنون بی‌استفاده یا کم‌استفاده مانده است».

ایشان آیندگان را به چنین ظرفیت‌های مهم و ارزشمندی متذکر می‌شوند و در نظر داشتن این ظرفیت‌ها را برای پیشبرد نظام اسلامی مورد توصیه قرار می‌دهند. آنچه‌آن که از بیانات ایشان برمی‌آید، بخشی از غفلت‌ها مربوط به مردم و جوانان و بخشی نیز متوجه مسئولان نظام است که سبب آسیب‌رسانی به حاکمیت اسلامی گردیده است.

۲-۲-۲. رضایت به وضع موجود

از جمله نکاتی که ایشان به‌عنوان یک آسیب سیاسی - اجتماعی و به‌عنوان آفت حکومت‌ها از آن یاد می‌کنند، مسئله رضای بودن به وضع موجود است. این آسیب اجتماعی که از منظر اخلاقی نیز حائز اهمیت است، بیشتر متوجه مدیران و مسئولانی است که نسبت به وضع موجود رضای باشند و بدان کفایت کنند. ایشان البته به عوامل چنین رویه‌ای نیز اشاره دارند و معتقدند که رضایت به وضع موجود، ناشی از دون‌همتی و سستی است و در مقابل چنین آسیبی، همت والا از فضایل نیک اخلاقی است که مورد توجه ایشان است. به‌عنوان نمونه در بیانیه گام دوم در بحث عدالت اجتماعی، در عین تذکر به این

مسئله، دستاوردهای قابل توجه نظام در این امر را نیز متذکر می‌شوند:

نارضایتی این حقیر از کارکرد عدالت در کشور به‌دلیل آن‌که این ارزش والا باید گوهر بی‌همتا بر تارک نظام جمهوری اسلامی باشد و هنوز نیست، نباید به این معنی گرفته شود که برای استقرار عدالت کار انجام نگرفته است.

ایشان با توجه به عدالت اجتماعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های اخلاقی حکومت اسلامی، راضی بودن به وضع موجود را بر نمی‌تابند:

البته عدالت مورد انتظار در جمهوری اسلامی که مایل است پیرو حکومت علوی شناخته شود، بسی برتر از این‌هاست و چشم امید برای اجرای آن به شما جوان‌هاست.

ازجمله موارد دیگری که ایشان رضایتمندی به آن را روا نمی‌دانند، مسئله علم و فناوری است لذا با همه پیشرفت‌هایی که در این زمینه صورت گرفته، راضی شدن به وضع موجود را بر نمی‌تابند و می‌فرمایند:

اما آنچه من می‌خواهم بگویم این است که این راه طی شده، با همه اهمیتش فقط یک آغاز بوده است و نه بیشتر. ما هنوز از قلّه‌های دانش جهان بسیار عقبیم؛ باید به قلّه‌ها دست یابیم. باید از مرزهای کنونی دانش در مهم‌ترین رشته‌ها عبور کنیم. ما از این مرحله هنوز بسیار عقبیم.

این آسیب اخلاقی - یعنی رضایت به وضع موجود - موجب ایستایی و درجا زدن خواهد شد و چرخ نظام را دچار فرسایش و سستی خواهد نمود. از این جهت ایشان به جهت معرفتی و عاطفی - به‌ویژه - مسئولان را متوجه چنین آسیبی ساخته‌اند و در برخی موارد، مهم‌ترین چالش اخلاقی انقلاب و نظام اسلامی را راضی شدن به دست‌آوردهای ذکر شده می‌دانند.

۲-۲-۳. روگردانی از ارزش‌ها

همواره در طول انقلاب در برخی مقاطع جریان‌هایی باعث کم‌رنگ شدن ارزش‌های انقلابی و روی‌گردانی از آنها شده است. این روی‌گردانی زمینه‌ساز نفوذ افکار تجددگرایانه و انحرافی را در مسیر انقلاب اسلامی فراهم ساخته است که باعث صدماتی جبران‌ناپذیر بر پیکره انقلاب و نظام اسلامی شده است. این روی‌گردانی را مقام معظم رهبری به‌عنوان یکی از آسیب‌های اخلاقی چهل ساله انقلاب اسلامی معرفی کرده‌اند. روی‌گردانی از ارزش‌ها به‌عنوان یک آسیب سیاسی و حکومتی در منظر مقام معظم رهبری است که محصول تفکر و رفتار غیراخلاقی حاکمان و دولت‌مردان است. از این جهت ایشان

مسئله اخلاق و امور فطری و ارزش‌های اخلاقی نهادینه شده در جان‌ها و فطرت انسان‌ها را امری مبارک می‌داند ولی به آسیب رویگردانی از ارزش‌ها به‌وسیله سردمداران و مسئولان اشاره می‌کند:

آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت، برادری، هیچ‌یک به یک نسل و یک جامعه مربوط نیست تا در دوره‌ای بدرخشد و در دوره‌ای دیگر افول کند. هرگز نمی‌توان مردمی را تصوّر کرد که از این چشم‌اندازهای مبارک دل‌زده شوند. هرگاه دل‌زدگی پیش آمده، از روی‌گردانی مسئولان از این ارزش‌های دینی بوده است و نه از پای‌بندی به آنها و کوشش برای تحقق آنها.

آنچنان که مشهود است ایشان عامل اصلی چنین آسیبی را مسئولان می‌دانند چراکه معتقدند ارزش‌های اخلاقی در هر عهد، دوره و زمانی ثابت و ارزشمند هستند و همگان بدان معترفند ولی این روی‌گردانی مسئولان و عدم تلاش برای نهادینه‌سازی و اجرای این ارزشها، زمینه انحرافات را برای نظام اسلامی فراهم ساخته است. به‌عنوان نمونه زندگی اشرافی برخی مسئولان و عدم قناعت مالی و دنیوی، باعث انحراف مردم نیز شده و زمینه‌های فساد گسترده را فراهم ساخته که البته همواره مورد تذکر ایشان نیز قرار گرفته است. نمونه چنین روی‌گردانی و زمینه‌سازی برای انحراف امت، در قرآن نیز گزارش شده است؛ به‌عنوان نمونه «بلعم باعورا» عالمی معاصر حضرت موسی علیه السلام و برخوردار از آیت الهی بود که بر اثر پیروی از شیطان و هوای نفس، به گمراهی و انحطاط گرایید؛ براساس برخی روایات، دنیاطلبی و حسادت بلعم به موسی علیه السلام زمینه‌ساز گرایش وی به فرعون شد و فرعون از او خواست برای دستگیری موسی علیه السلام و بنی‌اسرائیل دعا کند. برخی گزارش‌ها حاکی است که وی از علمای مشهور و مبلغان توانمند بنی‌اسرائیل بود که در پی وعده‌های فرعون به او پیوست. (طبری، ۱۴۱۳: ۱ / ۳۰۸) قرآن نتیجه کلی از سرگذشت بلعم و علمای دنیاپرست را این‌گونه بیان می‌کند:

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ.

چه بد مثلی دارند گروهی که آیات ما را تکذیب کردند و آنها تنها به خودشان ستم می‌نمودند. (اعراف / ۱۷۷)

۲-۴. امید کاذب و فریبنده و نومیدی بی‌جا و ترس کاذب

امید کاذب، دلبستگی و شوق نسبت به امری است که دروغین و پوشالی بوده و سبب غرور و فریب خواهد شد. مقام معظم رهبری پس از بیان امید صادق که همراه با درک واقعیات است و افراد را متوجه وضعیت موجود و داشته‌های عینی می‌سازد؛ امید کاذب را با قید توضیحی «کاذب» و «فریبنده» تشریح می‌کنند. کذب در لغت به معنای خبر دادن از چیزی به‌خلاف آنچه که هست معنا شده است (فراهیدی،

راغب) و در اصطلاح یعنی دروغ گفتن (مصطفوی، ۱۳۶۰) که انواعی دارد مانند دروغ گفتن زبانی، عملی، نسبت دروغ به کسی دادن و چیزی را خلاف واقع نشان دادن. در اصل امید کاذب امیدی است که انسان را به آنچه غیر واقع است رهنمون می‌کند. امید به آنچه حقیقت و واقعیت ندارد. در اصل این نوع دروغ براساس تعریفی که بیان شد چیزی را خلاف واقع به انسان می‌نمایاند. آنچه می‌تواند نقطه سقوط هر ملت و امتی باشد، مسئله خیال‌پردازی و تکیه بر اموری است که پشتوانه عینی و حقیقی ندارد. در اصل امید به آنچه واقعیت ندارد، می‌تواند لبه پرتگاهی باشد که تمدن‌ها را به افول و نابودی نزدیک می‌سازد. این امید واهی زمینه بی‌حرکی، دلخوشی به وضعیت موجود و یک نوع رویکرد خیالی است. در بستر این روحیه، آمادگی‌های لازم برای رویارویی با مسائل و مشکلات کاهش می‌یابد و حکومت‌ها و دولت‌ها در خواب شیرین غفلت فرو خواهند رفت؛ چیزی که مقام معظم رهبری توجه ویژه‌ای در بیانیه گام دوم بدان دارند. امید واقع‌بینانه، عنصر اخلاقی مهمی است که به‌عنوان فضیلتی پیش‌برنده در اصلاح‌گری و بهبود اوضاع بسیار کارگشاست. از طرفی ناامیدی و یأس، بزرگترین رذیله و در معارف دینی ما گناهی نابخشودنی است، چنان‌که امیرالمؤمنین فرمودند: «كُلُّ قَائِلٍ أَيْسٌ؛ هر ناامیدی، ناکام است» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ح ۶۸۴۲) و در نقلی دیگر نیز صاحب یأس را باعث هلاکت صاجیش می‌دانند». (همان: ح ۶۷۳۱) از این جهت این موضوع در بیانیه گام دوم به جهاتی مورد توجه قرار گرفته و به‌عنوان یکی از ظرفیت‌های مهم این بیانیه قلمداد می‌شود. لذا مقام معظم رهبری رعایت چنین اصل مهم و کارگشایی را به خود نسبت می‌دهند و مرز اخلاقی امید و ناامیدی که وظیفه اخلاقی حاکمان است را گوشزد می‌کنند:

این‌جانب همواره از امید کاذب و فریبنده دوری جسته‌ام، اما خود و همه را از نومیدی بی‌جا و ترس کاذب نیز برحذر داشته و برحذر می‌دارم. در طول این چهل سال - و اکنون مانند همیشه - سیاست تبلیغی و رسانه‌ای دشمن و فعال‌ترین برنامه‌های آن، مایوس‌سازی مردم و حتی مسئولان و مدیران ما از آینده است.

مسئولین پس در اینجا دو مسئولیت متوجه دولتمردان است، نخست عدم‌القای امید کاذب و ناامیدی توسط مسئولین است و دیگری عدم گرفتاری در دام‌های ناامیدی و امیدهای واهی است.

مقام معظم رهبری نسبت به امیدی که انسان را دچار خطا و اشتباه می‌کند، توجه می‌دهند؛ چراکه در این صورت متعلق امید چیزی است که واقعیت ندارد و انسان را در وادی آرزو و رؤیا به تخدیر و ایستایی دچار می‌سازد. چون در این جایگاه انسان دچار غرور، خودبینی و عدم نیاز به فعالیت و تکاپو شده و این نوع امید نابود کننده اندیشه و عمل است. قید دیگری که ایشان از آن یاد می‌کند، قید «فریبنده» است که لازمه دروغ و کذب است. در اصل انسان به‌واسطه این امید دچار فریب شده و از واقعیت و حقیقت

فاصله می‌گیرد. با وجود این فریب، انسان در موقعیتی که باید اقدام مناسب و بهنگامی داشته باشد، عمل نمی‌کند لذا ایشان نیروی مؤمن و انقلابی و جوانان متعهد را از این نوع امید فریبنده باز می‌دارند. ایشان در ادامه به مرز اخلاقی میان امیدکاذب و امید واقع‌بینانه نیز اشاره می‌کنند و «نومیدی بی‌جا و ترس کاذب» را به‌عنوان شاخص امید کاذب مطرح می‌کنند. در اصل ایشان معتقدند که از بین برنده امید صادق «نومیدی بی‌جا و ترس کاذب» است که باید مراقب آن بود، چراکه اگر برای پرهیز از امید کاذب به دام ترس و غفلت افتادیم، نمی‌توانیم با توان و قوت مسیر را ادامه دهیم. در اصل مایوس شدن و ترس کاذب، زمینه‌ناامیدی است و می‌تواند انسان را از حرکت انقلابی و پویا باز دارد. از سوی دیگر ایشان در بیانیه گام دوم به عوامل این ناامیدی اشاره می‌کنند و به سه گونه فردی، خارجی و داخلی تقسیم می‌نمایند. مراقبت از ایجاد ناامیدی به‌وسیله عواملی خارجی و داخلی، ازجمله توصیه‌های ایشان به مدیران و مسئولان نظام است، لذا ایشان یکی از مهم‌ترین عواملی که زمینه شکل‌گیری ناامیدی است را عوامل خارجی می‌دانند و این مسئله را در طول ۴۰ سال انقلاب به شکل مستمر گوشزد کرده، در بیانیه گام دوم نیز بدان اشاره می‌کنند:

در طول این چهل سال - و اکنون مانند همیشه - سیاست تبلیغی و رسانه‌ای دشمن و فعال‌ترین برنامه‌های آن، مایوس‌سازی مردم و حتی مسئولان و مدیران ما از آینده است. (همان)

مقام معظم رهبری روش‌ها و مصادیق این حربه دشمن در ایجاد ناامیدی را مورد توجه قرار می‌دهند و معتقدند که شناخت این حربه‌ها و ابزار دشمن، می‌تواند زمینه مواجهه درست و مدبرانه را برای نهادهای انقلابی و جوانان مؤمن در مقابل دشمنان فراهم آورد. ایشان به مصادیق و ابزارهایی مثل: «خبرهای دروغ، تحلیل‌های مغرضانه، وارونه نشان دادن واقعیت‌ها، پنهان کردن جلوه‌های امیدبخش، بزرگ کردن عیوب کوچک و کوچک نشان دادن یا انکار محسّنات بزرگ» به روش‌ها و امکانات دشمن در این زمینه اشاره می‌کنند و معتقدند که این حربه‌ها و برنامه‌ها به شکل مستمر از سوی دشمنان به ملت ایران سرازیر می‌شود. از طرفی ایشان مهم‌ترین ابزار انتقال این برنامه‌ها و سیاست‌های ناامیدکننده را ابزار رسانه می‌دانند و معتقدند که این روش‌ها «برنامه همیشگی هزاران رسانه صوتی و تصویری و اینترنتی دشمنان ملت ایران است». (همان)

عوامل دیگری که ایشان پس از عوامل خارجی و رسانه‌ای دشمن بیان می‌کنند، عواملی داخلی است که همواره مردم را نسبت به آینده روشن نظام و انقلاب بدبین می‌کنند و روحیه ناامیدی را در اقشار مختلف گسترش می‌دهند. ایشان در بیانیه گام دوم عوامل داخلی را دنباله‌های عوامل خارجی در کشور

می‌دانند و معتقدند که آزادی فراهم شده در کشور برای آنها، زمینه شکل‌گیری چنین شرایطی را مهیا ساخته است. در این زمینه در بیانیه گام دوم آمده:

و البته دنباله‌های آنان در داخل کشور نیز قابل مشاهده‌اند که با استفاده از آزادی‌ها در خدمت دشمن حرکت می‌کنند. (همان)

شاید بتوان بخش عمده‌ای از عوامل داخلی را برخی مسئولین خودباخته دانست که از این طریق آب به آسیاب دشمن می‌ریزند. لذا همه کسانی که نقش رهبری جامعه را به عهده دارند - چه مسئولان حکومتی و چه مربیان و معلمان و اساتید - باید نسبت به ایجاد روحیه ناامیدی یا امیدهای واهی مراقبت نموده و جامعه را از این آسیب اخلاقی ایمن سازند.

۲-۳. دشمن‌شناسی اخلاقی (حربه‌های اخلاقی دشمن)

از دیگر مسائلی که مقام معظم رهبری در قسمت اول بیانیه گام دوم مطرح کرده‌اند و از منظر سیاسی و حکومتی اهمیت بسیار قابل توجهی دارد، دشمن‌شناسی اخلاقی است که ایشان از دشمنان نظام اسلامی در این چهل سال ارائه می‌کنند. این دشمن‌شناسی در سه حیطه فکری، عاطفی و رفتاری قابل تقسیم است. لذا از مسائلی که ایشان مورد توجه قرار می‌دهند، حربه‌های غیراخلاقی است، حربه‌هایی که حکومت‌های جائر در مواجهه با انقلاب اسلامی به کار بسته‌اند. این نوع دشمن‌شناسی اخلاقی، نه تنها منجر به بصیرت‌افزایی مردم و مسئولان نظام و انقلاب می‌شود بلکه می‌توان آن را به‌عنوان رذایل اخلاقی سیاسی شناخت و از آن دوری جست. از ویژگی‌های بیانیه گام دوم تنبیه و توجه دادن به حربه‌های غیراخلاقی دشمنان نظام اسلامی است که تنبیه و بیداری جوانان را به همراه خواهد داشت. لذا در بیانیه مورد تأکید و توصیه مقام معظم رهبری قرار گرفته است. براساس تحلیل متن بیانیه می‌توان به برخی از کلید واژه‌ها و برخی از مهم‌ترین این حربه‌ها و ویژگی‌های اخلاقی دشمنان انقلاب و نظام اسلامی دست یافت که در جدول ذیل ضمن بیان این ویژگی‌ها به قلمرو و حیطه فعالیت اخلاقی دشمن نیز خواهیم پرداخت:

نوع حربه اخلاقی دشمن	زمینه و متعلق فعالیت	نوع حربه اخلاقی دشمن	حیطه فعالیت
سردمداری گمراهی	عوامل داخلی و خارجی	ظلم و ستم	حاکمیت / مردم
سردمداری {و مدیریت} ستم {و ستمگری}	قدرت‌های همسو	جنگ‌افروزی	حاکمیت / مردم
تظاهر	عوامل داخلی	رذالت	حاکمیت / مردم

نوع حربه اخلاقی دشمن	زمینه و متعلق فعالیت	نوع حربه اخلاقی دشمن	حیطه فعالیت
سرکوب	عوامل مؤثر داخلی	دخالت	حاکمیت
زورگویی و گردنکشی	حقوق به حق و مسلم ملت	ترویج فساد و بی‌بندباری	سرمداران / مردم / نخبگان / رسانه
تحریف و دروغ‌پردازی	رسانه و عوامل داخلی و خارجی	جنایت	مردم / حاکمیت
رهزنی فکر و عقیده	عوامل داخلی / جامعه نخبگانی	استکبار	حاکمیت / نخبگان / دوستان نظام
کینه‌ورزی	عوامل موفق داخلی	تکبر	حاکمیت / مردم
بدخواهی	عوامل داخلی	انحصارگرایی	حاکمیت / مردم
قلدر مآبی	حقوق مسلم ملت	نیت شوم	مردم / حاکمیت / نخبگان
باج‌خواهی	سرمایه‌های طبیعی و معنوی	دست‌اندازی و چپاول	مردم / حاکمیت / سرمایه‌های مادی و معنوی
خصومت	ملت / دولت	خبرهای دروغ	رسانه / عوامل داخلی
شقاوت	ملت / دولت	تحلیل‌های مغرضانه	رسانه
توطئه	ملت / حاکمیت	وارونه نشان دادن واقعیت‌ها	رسانه / نخبگان / مردم
خبثت	ملت / حاکمیت	پنهان کردن جلوه‌های امیدبخش	جوانان / نخبگان / مردم
تحریم	ملت / حاکمیت	بزرگ کردن عیوب کوچک	جوانان / نخبگان / مردم / رسانه
تهدید	ملت / حاکمیت	کوچک نشان دادن یا انکار محسنات بزرگ	نخبگان / حاکمیت / جوانان / مردم
محاصره تبلیغاتی	رسانه / عوامل داخلی و خارجی	تحمیل	حاکمیت
سوءاستفاده علمی	عوامل داخلی / نخبگان	ضدیت با معنویت و اخلاق	مردم / جوانان / نخبگان / جامعه
نفوذ	عوامل داخلی / نخبگان	سلطه	حاکمیت / مردم / نخبگان

۳. نقش حکومت در تحقق اخلاق و معنویت

مقام معظم رهبری برای تحقق معنویت و اخلاق به سه عنصر مهم اشاره می‌کند: ۱. فرد ۲. جامعه ۳. حکومت‌ها؛ که در آن افراد با وجدان اجتماعی جامعه را به سمت بهبود رفتارهای اخلاقی سوق دهند و حاکمیت نیز در کنار این دو به تحقق بهشت اخلاقی برای همگان تلاش می‌کند. نکته حائز اهمیت در این باب آن است که نتیجه‌بخشی تلاش‌های دو عنصر فرد و جامعه، در گروی تلاش حکومت‌ها است و از این جهت ایشان اخلاقی‌سازی فردی و اجتماعی را نیز در گروی تلاش‌های اخلاقی حاکمان و حکومت‌ها می‌دانند. لذا در بیانیه به این مهم توجه داده و ضمن گوشزد نمودن وظایف حکومت در باب مبارزه با رسانه‌ها و کانون‌های ضد معنویت و اخلاق، در باب وظایف فردی آورده‌اند:

دستگاه‌های مسئول حکومتی در این باره وظایفی سنگین بر عهده دارند که باید هوشمندانه و کاملاً مسئولانه صورت گیرد؛ و این البته به معنی رفع مسئولیت از اشخاص و نهادهای غیرحکومتی نیست. در دوره پیش‌رو باید در این باره برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامعی تنظیم و اجرا شود؛ ان‌شاءالله.

مقام معظم رهبری مهم‌ترین محور تحقق اخلاق و معنویت را حکومت می‌دانند و توجهات و تذکراتی جدی در بیانیه گام دوم فرموده‌اند. بخشی از این تذکرات به عوامل حکومتی و مسئولان حکومتی متوجه است و برخی نیز در خصوص نظام سیاسی و سیاست‌های مربوط به نظام در بخش‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، علمی و اقتصادی است. در این قسمت با تمرکز بر مسائل مربوط به اخلاق حاکمان و مسئولان سیاسی و نیز نظام حکومتی، بخشی از راهکارهای اخلاقی‌سازی جامعه ارائه می‌گردد.

آنچنان که مشهود است، مسئله رشد شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه - که یکی در بعد معرفتی و دیگری در بعد عاطفی مد نظر است - می‌تواند منجر به برکات اخلاقی فراوانی شود و این در گروی تلاش و جهاد فردی و جمعی است. این ادبیات نشان‌دهنده گره خوردن تلاش‌های فردی و اجتماعی در کنار تلاش حکومت‌ها و مسئولان نظام اسلامی است و از این جهت دو مسئولیت اصلی اخلاقی را متوجه مسئولان امر می‌سازد: یکی خودسازی اخلاقی و دیگری تلاش برای اخلاقی‌سازی جامعه. ایشان همواره بخش اول را مورد توجه قرار داده و آن را معطوف به انتخاب نیروهای صالح و شایسته می‌دانند و تأکید می‌کنند که مسئولان قبل از آنی که مردم و جامعه را دعوت به اخلاق کنند و بخواهند از قوه قاهره در این امر بهره ببرند، باید برای خودسازی اخلاقی خویش تلاش کنند و بدین ترتیب اولین وظیفه اخلاقی را متوجه حکومت می‌دانند؛ و سپس به اخلاقی‌سازی جامعه اشاره می‌کنند که این اخلاقی‌سازی نیز دو مؤلفه مهم دارد: یکی مؤلفه سلبی و پیشگیرانه و دیگری مؤلفه ایجابی و

زمینه‌ساز. در مؤلفه اول ایشان راهکارهایی را برای ایجاد مانع در راه تلاش‌گران داخلی و خارجی برای تهی کردن جامعه از معنویت و اخلاق بیان می‌کنند. در راهکارهای ایجابی نیز زمینه‌سازی اخلاقی برای بهبود اخلاقی جامعه را متذکر می‌شوند که به آن اشاره خواهیم کرد.

۱-۳. نقش الگویی اخلاق حاکمان در بیانیه

اولین و مهم‌ترین راهکار توسعه اخلاق در جامعه، تغییر و اعتلای اخلاقی مدیران و مسئولان حکومتی است. مردم بیش از آنکه به توصیه‌های اخلاقی حاکمان و مسئولان گوش فرا دهند، رفتار و منش اخلاقی آنان را می‌بینند و از این جهت به آن توجه دارند. لذا در منطق حکومت اسلام از زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام تا عصر نظام اسلامی معاصر، منش مسئولان مورد توجه قرار گرفته است. به‌عنوان نمونه در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام صلاح اخلاقی مردم به اصلاح حاکمان گره خورده است؛ عبارت: «فلیست تصلح الرعیه الا بصلاح الولاة» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۴ / ۱۹۰) گویای چنین اهمیتی است. از این رو مقام معظم رهبری خودسازی اخلاقی را به‌عنوان سرلوحه تلاش‌های اخلاقی برای حکومت می‌دانند و معتقدند:

اخلاق و معنویت، البته با دستور و فرمان به‌دست نمی‌آید، پس حکومت‌ها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اولاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند و... .

همچنین از منظر دیدگاه‌های جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و روان‌شناسی، نقش الگویی حاکمان به‌شدت مورد توجه قرار گرفته است. در روایت مشهور «الناس علی دین ملوکهم» (اربلی، ۱۳۸۱: ۲ / ۲۱) نوع تأثیرگذاری حاکمان بر مردم مورد توجه قرار گرفته است.

دیدگاه ایشان برای خودسازی حکومت در معنویت و اخلاق، با تمرکز بر ویژگی‌های اخلاقی مدیران و مسئولان نظام اسلامی است؛ از این جهت در سرتاسر بیانیه گام دوم به عنصر خودسازی اخلاقی و ویژگی‌های اخلاقی مدیران و مسئولان انقلابی اشاره می‌کنند. البته ایشان در مواجهه با مسئولیت اخلاقی مسئولان به دو مؤلفه اهمیت می‌دهند: ۱. پیشگیری و درمان رذایل و منس‌های غیراخلاقی که ایشان در بیانیه گام دوم بدان پرداخته‌اند؛ به‌عنوان نمونه با توجه به سابقه تاریخی در زمان حضرت امیر علیه السلام «وسوسه مال و مقام و ریاست» را به‌عنوان زمینه‌ساز لغزش مسئولان حکومت در آن زمان می‌داند. ۲. ایشان به منش‌های مثبت اخلاقی حاکمان و مسئولان حکومت دینی و فضایل اخلاقی مدیران انقلابی نیز توجه می‌دهند؛ و در سرتاسر بیانیه ویژگی‌های اخلاقی چون: زهد و ساده‌زیستی، نظارت و مبارزه با

فساد حکومتی، طهارت اقتصادی، بر حذر بودن از شیطانِ حرص، گریز از لقمه حرام، ایمان، جهادگری، منیع الطبع، پاک‌دستی و نورانیت دل را برای مدیران و مسئولان انقلابی مورد توصیه قرار می‌دهند و مدیران شایسته را به آن وصف می‌نمایند.

۲-۳. نقش حکومت در جامعه‌سازی اخلاقی

بعد دیگر تلاش‌های حکومت مربوط به تلاش برای اخلاقی‌سازی جامعه است؛ لذا از جهت اجتماعی و جامعه‌سازی اخلاقی نیز تمرکز و توجه مقام معظم رهبری به وظایف حکومت‌هاست و آن را در گروهی همراهی حکومت‌ها می‌دانند لذا ایشان در این بیانیه، اجتماع و رونق اخلاق اجتماعی را از طریق وجدان معنوی و توجه همگانی این‌گونه مدنظر قرار می‌دهند:

شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هرچه بیشتر رشد کند برکات بیشتری به بار می‌آورد؛ این، بی‌گمان محتاج جهاد و تلاش است و این تلاش و جهاد، بدون همراهی حکومت‌ها توفیق چندانی نخواهد یافت.

مانع‌زدایی اخلاقی؛ آنچه بیان شد این تلاش برای جامعه‌سازی نیز در دو محور قابل تأمل است: یکی پیشگیری و برداشتن موانع اخلاقی‌سازی است و دیگری ایجاد زمینه‌های اخلاقی. ایشان به مهم‌ترین آسیب‌های جدی تهدید کننده حکوت اسلامی اشاره می‌فرمایند و معتقدند:

فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها است و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه زنده به مشروعیت آنهاست.

لذا ایشان ضمن توجه دادن به اصل «استمداد الهی و طلب کمک از خداوند» که به‌عنوان یک اصل اخلاقی و معنوی حاکم بر همه فعالیت‌های اخلاقی و عملی است، به راهکارهایی جهت جلوگیری از موانع اخلاقی‌سازی جامعه می‌پردازند و حکومت‌ها را متوجه آن می‌سازند. از جمله این راهکارها این موارد است:

۱. قاطعیت و حساسیت دستگاه‌های نظارتی و دولتی، در جلوگیری از تشکیل نطفه فساد.

۲. پیشگیری از فساد و مبارزه با رشد آن.

۳. مبارزه و ستیز با کانون‌های ضدمعنویت به روش معقول.

۴. ایجاد مانع و مبارزه با حربه زور و فریب دشمنان اخلاق و معنویت.

۵. تنظیم و اجرای برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامع جهت مبارزه با تهاجم روز افزون دشمنان از طریق ابزارهای رسانه‌ای.

موارد فوق به‌عنوان مسئولیت‌هایی است که حاکمان اسلامی و در مجموع حکومت به شکل سلبی باید مورد توجه قرار دهد. البته می‌توان در باب هرکدام از موارد فوق‌الذکر، دست به تبیین زده و راهکارها و شیوه‌های جزئی‌تر را برای آنها طرح نمود که می‌تواند سرفصل بررسی پژوهشگران عرصه سیاسی و حوزه مطالعات انقلاب اسلامی باشد.

زمینه‌سازی برای ترویج اخلاق در جامعه؛ ایشان در کنار اشاره به مانع‌زدایی اخلاقی از طریق حکومت، به راهکارهای زمینه‌ساز در مباحث اخلاقی‌سازی جامعه نیز اشاره می‌کنند. این اخلاقی‌سازی مبتنی بر یک سری اصول اخلاقی راهنماست که می‌تواند خطومشی اخلاقی حکومت و مسئولان نظام اسلامی را تعیین کند و در سرتاسر بیانیه مورد توجه ایشان قرار گرفته است. این اصول مهم که مورد توجه و تذکر رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم و بسیاری از سخنرانی‌های ایشان برای مسئولان نظام است، به این شرح می‌باشد:

۱. اصل عدالت؛ ۲. اصل استقلال؛ ۳. اصل آزادی؛ ۴. اصل عزت ملی؛ ۵. اصل حکمت؛ ۶. اصل مصلحت؛ ۷. اصل حفظ ارزش‌های انقلابی.

ایشان در کنار توجه به اصول پیش‌گفته، راهکارهای زمینه‌ساز برای ترویج اخلاق در جامعه را مورد گوشزد قرار می‌دهند و در کنار مانع‌زدایی اخلاقی و راهکارهایی که در بخش قبل بیان شد، به این راهکارها اشاره می‌کنند:

۱. برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامعی تنظیم و اجرا شود؛
۲. پیاده‌سازی اخلاق در منش و رفتار حکومتی؛
۳. زمینه‌سازی برای رواج اخلاق و معنویت؛
۴. میدان دادن و کمک کردن به نهادهای اجتماعی جهت ترویج اخلاق و معنویت؛
۵. استفاده از انسان‌هایی با ایمان، جهادگر و منیع الطبع با دستانی پاک و دل‌هایی نورانی.

آنچنان که مشهود است، ایشان با تمرکز بر دو محور ابتدا رفع موانع را سرلوحه فعالیت‌های اخلاقی حکومت می‌دانند و مهم‌ترین رکن آن را نیز حاکمان و مسئولان می‌دانند و از سویی به ابزارهای محیطی و رسانه‌ای در جلوگیری از تأثیرات اخلاقی دشمنان توجه می‌دهند و حکومت را به‌عنوان عامل زمینه‌ساز اخلاق معرفی می‌کنند که با ایجاد شرایط محیطی و آموزش و تلاش و جهاد در جهت اخلاقی‌سازی جامعه، زمینه سعادت مردم را فراهم آورده، از جهنمی شدن افراد جلوگیری می‌کند.

نتیجه

دیدگاه اخلاقی مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از ابعاد گوناگون قابل بررسی است. این مسئله از منظر سیاسی و حکومتی حائز اهمیت است چراکه در بیانیه گام دوم به نقش حکومت و نظام و به‌ویژه مسئولان در تحقق اهداف نظام اسلامی اشاره شده و برای پیشبرد اهداف اخلاقی و معنوی پیشنهادهای ارائه گردیده است. ارائه دیدگاه‌های ایشان در بیانیه را می‌توان مبتنی بر یک فرایند منطقی توجیه نمود. در قسمت اول بیانیه گام دوم ایشان به توصیف شرایط کنونی چهل ساله انقلاب پرداخته و ویژگی‌های کنونی انقلاب در ابعاد مختلف از جمله ویژگی‌های اخلاقی و به‌ویژه حوزه اخلاق حکومتی و سیاسی پرداخته‌اند. پس از چنین توصیفی به شکل واقع‌بینانه آسیب‌های انقلاب اسلامی به‌ویژه آسیب‌های اخلاق سیاسی و حاکمیتی را نیز مد نظر قرار می‌دهند. در مرحله سوم به شکل تجویزی و با نگاه هنجاری؟، به راهکارهایی برای تحقق اخلاق و معنویت به‌ویژه در حوزه حکومتی و سیاسی پرداخته‌اند. ایشان در هر سه حوزه مذکور، ضمن توجه به حوزه اخلاق فردی و اجتماعی از منظر حکومتی نیز به مسائل اخلاقی جامعه نظر داشته و با تأکید و توجه به نقش حکومت و حاکمان، مهم‌ترین راهکارهای اخلاقی‌سازی جامعه را بیان می‌کنند. آنچه در راهکارهای اخلاقی مدنظر ایشان است، تربیت و رشد اخلاقی جامعه مبتنی بر اصول اخلاقی متخذ از مبانی اسلامی است که در آن تلاش برای زمینه‌سازی اخلاقی و فراهم کردن شرایط برای رشد اخلاقی اجتماع بر مدار اختیار و انتخاب آگاهانه است. به باور مقام معظم رهبری اخلاقی‌سازی با قوه قاهره نتیجه‌بخش نخواهد بود، ضمن آنکه مسئولان و حکومت نباید از تلاش برای رفع موانع اخلاقی‌سازی - به‌ویژه حربه‌های دشمنان که با مدد رسانه و زور و تزویر صورت می‌گیرد - غفلت کنند. از نگاه ایشان، حکومت‌ها وظیفه دارند با رفع موانع اخلاقی و جلوگیری از فسادهای برنامه‌ریزی شده، مانع فروافتادن مردم به گمراهی و جهنمی شدن آنها شوند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

۱. اخوان، محمدجواد و همکاران، ۱۳۹۸، *انقلاب در گام دوم*، قم، اندیشکده برهان.
۲. الاربلی، علی بن عیسی، ۱۳۸۱، *کشف الغمه*، ج ۲، ص ۲۱، تبریز، مکتبه هاشمی.
۳. افروغ، عماد، ۱۳۹۰، *درآمدی بر رابطه اخلاق و سیاست، نقدی بر ماکیاولیسم*، تهران، سوره مهر.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۳۶۶، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

۵. جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷، *اخلاق سیاسی و سیاست اخلاقی (نسبت‌شناسی میان اخلاق و سیاست در اندیشه اسلام و غرب)*، تهران، دیدمان.
۶. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۹۷، *بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی*، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
۷. راسل، برتراند آرتور ویلیام، ۱۳۵۳، *اخلاق و سیاست در جامعه*، ترجمه: محمود حیدریان، تهران، بی‌نا.
۸. رضائی‌زاده، کریم، *اخلاق سیاسی و سیاست اخلاقی (نگاهی به اخلاق سیاسی اسطوره‌ها)*، تهران، عطران.
۹. رنجبر، مقصود، ۱۳۸۱، *اخلاق سیاسی*، تهران، نشر دانش و اندیشه معاصر.
۱۰. ریکور، پل، ۱۳۹۵، *ایدئولوژی، اخلاق، سیاست، تران*، ترجمه: مجید اخگر، تهران، نشر چشمه.
۱۱. طبری، محمد بن جریر، ۱۴۱۳ ق، *تاریخ الطبری*، بیروت، مؤسسه عزالدین.
۱۲. عیوضی، محمدرحیم، ۱۳۸۳، «*اخلاق و سیاست*»، *کتاب نقد*، ش ۳۰.
۱۳. قاضی، ابوالفضل، ۱۳۷۰، *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی*، تهران، میزان.
۱۴. قرائتی، محسن، ۱۳۹۸، *مبانی قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب*، تهران، ستاد اقامه نماز.
۱۵. کارگروه مکتب امام پژوهشکده باقر العلوم علیه السلام، ۱۳۹۸، *درسنامه بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی*، قم، انتشارات پژوهشکده باقر العلوم علیه السلام.
۱۶. نوروزی، محمدجواد، ۱۴۰۰، *بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی*، تهران، سمت.
۱۷. یعقوبی، ابوالقاسم، ۱۳۹۸، *گام دوم همت‌ها، برکت‌ها و غفلت‌ها*، قم، نورالحديث.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳، *بحار الانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۱۹. لک‌زایی، نجف، ۱۳۸۷، *سیر تطور تفکر سیاسی امام خمینی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی